

Т.В. Луговик

**«МЕНЯ ЛИКВИДИРОВАЛИ, КОНЕЧНО,
ИЗ-ЗА Д.М., КОТОРОГО Я ЛЮБИЛА
И ЛЮБЛЮ!» (СУДОВО-СЛІДЧА СПРАВА
Є.Ю. СПАСЬКОЇ З АРХІВНОГО ЗІБРАННЯ ЦДАГО)**

Стаття присвячена аналізу судово-слідчої справи Є.Ю. Спаської в архівному зібранні ЦДАГО. В студії проаналізовано ключові моменти науково-музейної діяльності ученої, наведені фрагменти свідчень колег та друзів, що призвели до заслання дослідниці в Казахстан.

Ключові слова: Київський відділ ДПУ, чистки, репресії, Всеукраїнський історичний музей ім. Шевченка, Укрнаука, Наркомос, Уральський НКВС, реабілітація.

Кінець 20-х – початок 30-х рр. ХХ ст. увійшов у вітчизняну історію як період «великого перелому», що торкнувся майже усіх сфер життя. В політиці він характеризувався установленням режиму одноосібної влади, усуненням з політичної арени інакодумців, формуванням і утвердженням командно-бюрократичної системи.

В науковій галузі спостерігалось зростання ідеологічного тиску, зокрема, в царині суспільних наук. Чисткам були піддані більшість академічних наукових організацій, які оголошувалися «гніздами української контрреволюції» [1, с. 282–283]. Укрполітосвіта, як головний центр агітаційно-пропагандистської роботи, намагалась поширити свій вплив на музеї та перетворити їх в політосвітні установи. В постанові ВЦВК і РНК РРФСР «Про музейне будівництво» від 20 серпня 1928 р. зазначалось, що науково-освітня робота музеїв повинна сприяти загальним завданням розвитку індустріалізації та колективізації сільського господарства. Одночасно в постанові вказувалось на «рутину і незадовільне відображення завдань соціалістичного будівництва» [2, с. 11]. Одночасно музейною секцією Укрнауки була розроблена типова схема експозиційної, фондової й адміністративної діяльності музеїв, в якій основна увага акцентувалася на організацію масової пропаганди, а науково-дослідна й фондова робота різко скорочувалася. З метою контролю діяльності музейних установ в кінці 1920-х рр. в УСРР була створена громадська організація «Войовничий матеріаліст», яка займалася формуванням експозицій на засадах марксистсько-ленінського розуміння історичного розвитку та сприяла «комуністичному підходу» до виконання своїх обов'язків музейними працівниками.

У 1930-х рр. музейні працівники зазнали репресій [2]. Згідно статистичних даних, до 1936 р. під репресивні заходи потрапило не менше третини працівників центральних музеїв, а осередки, підпорядковані Наркомосу, позбавилися приблизно кожного четвертого співробітника [3]. Так втілювалася в життя вимога Сталіна, виголошена на XVI з'їзді ВКП(б), що «репресії в галузі соціалістичного будівництва є необхідним елементом наступу» [3, с. 309].

Серед плеяди відомих музейників 1920–1930-х рр.,

які потрапили під репресивні акції радянської влади, була Є.Ю. Спаська (1892–1980). Свого часу Євгенія Юріївна обіймала посаду завідуючого кустарного відділу Київського сільськогосподарського музею (1931–1934), брала активну участь в організації Постійної промислової виставки, що діяла при ньому. В завдання відділу входило виявлення етнографічних особливостей в деревообробному промислі, лозоплетінні та розписах селянських хат. Дослідниця збирала та вивчала зразки народного мистецтва, складала виставкові каталоги та займалася формуванням музейного зібрання та колекцій. Її плідні напрацювання в музейництві отримали схвальний відгук з боку колег та друзів [4].

Кримінальне провадження проти Є.Ю. Спаської було відкрите в жовтні 1933 р. Перші свідчення, що вказували на приналежність ученої до «прихованої контрреволюційної організації», надав відомий музейник О.Ц. Поплавський. В показах від 19 жовтня 1933 р. він інформував, що «із состава к.-р. [контрреволюційної – авт.] организации мне известно по Киеву: ...по сельхозмузею Спасская» [5, арк. 5]. Із кримінальної справи дослідниці відомо, що 27 січня 1934 р. він надав повторні свідчення [5, арк. 10]. Наступні записи свідчень проти Є.Ю. Спаської датовані 23 жовтня 1933 р. зі слів С.А. Таранушенка, «...із состава к.-р. организации мне известны по Киеву: ...по сельхозмузею дочь попа, нацдемовец» [5, арк. 6]. 1 листопада 1933 р. завідувач мистецького відділу Всеукраїнського історичного музею Ф.Л. Ернст також надав інформацію проти Є.Ю. Спаської. Варто зазначити, що Федір Людвігович також зазнав репресій: наприкінці 1933 р. його було звільнено з посади і пред'явлено звинувачення у «контрреволюційній діяльності та створенні ворожого осередку в музеї». Ернста було засуджено до трьох років виправних робіт на будівництві Біломор-Балтійського каналу, а у 1942 р. – до вищої міри покарання [6]. Компрометуючі свідчення на адресу Спаської надав 8 січня 1934 р., музейник Д.П. Гордеев: «Сельхозмузей. Спасская, укр. националистка, ученица проф. Зуммера, вовлечена им в к.-р. организацию» [5, арк. 8]. Варто відмітити, що сформований комплекс свідчень у справі Євгенії Юріївни представлений у формі невеликих виписок, ймовірно, взятих з інших джерел. Це слугує підтвердженням сфабрикованості та штучності кримінального провадження Спаської.

У документах кримінальної справи міститься протокол допиту працівниці Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка Аделаїди Володимирівни Артюхової, датований 24 березня 1934 р. Аделаїда Володимирівна інформувала, що познайомилася з Є.Ю. Спаською приблизно в 1925–1926 рр. на мистецтвознавчому семінарі Ернста: «В семінарі я читала доповідь про худ. Ярошенка, в якій старалася висвітлити художника як представника революційного народництва... Спаська відповіла, що я не звернула

увагу на національну українську стихію в творчості художника... Цей виступ Спаської я запам'ятала з боку українських національних установок» [5, арк. 14–14 зв].

Зібраних «уривків» свідчень вистачило для відкриття кримінальної справи проти дослідниці: 27 березня 1934 р. Є.Ю. Спаська була викликана на допит до слідчого в Київський відділ ДПУ. Протокол допиту Євгенії Юрїївни, датований 27.03.1934 р., зберігається в кримінальній справі. З її спогадів, «у мене был один единственный ½ часовой разговор с лощеным элегантным [нерозбірливо написані слова – авт.] – євреєм, очень спокойный, во время которого я ничего не подозревала... И домой вернулась спокойная» [7]. Привертає увагу форма викладу свідчень – автобіографічна розповідь: «Наша семья состояла из следующих лиц: отец и мать, я – старшая, брат Георгий – эмигрировал с вражескими войсками за границу, брат Феодосий и Василий – студенты, служили в денкинской армии и тоже эмигрировали за границу, в данное время находятся где-то во Франции, переписку с ними вела до 1931 г. После смерти матери переписку прекратила. Мой брат Иван окончил Нежинский институт материальной культуры, работал последнее время в Ленинграде, в Эрмитаже, и в данное время арестован органами ГПУ... С 1923 г. я решила заняться научной работой. Желая пополнить свой теоретический и практический багаж, вступила вольнослушательницей в археологический институт, посещая секции и семинары. Руководили семинарами Щербаковский, Эрнст и Зуммер, Дахнович и Гиляров». Подальші записи свідчили про ідеологічний тиск та провокаційні питання з боку слідчого: «Все руководители, названные мною, кроме Зуммера, Дахновича, являлись представителями буржуазной науки, воспитывали в националистическом и шовинистическом направлении. После ликвидации археологического института, как учреждения, являвшегося, по сути, оплотом националистических элементов, при историческом музее был организован музейный семинар, приблизительно в 1925/26 году, руководимый Щербаковским и Эрнстом. В данном семинаре количество слушателей было ограниченное количество, руководство со старых руководителей Щербаковского, Эрнста и др., проводилось в украинском националистическом направлении» [5, арк. 11–12]. Підсумовує свої свідчення Спаська наступним чином: «...я абсолютно не была под влиянием националистического влияния... никогда ни с кем из руководителей семинаров и научных работников в личной беседе не вела разговоры на политические темы, кроме научной работы. Никогда не вела каких-либо из политического характера, осуждавшей мероприятия соввласти» [5, арк. 12 зв].

Такі свідчення Є.Ю. Спаської нашоувують на думку: в які жорсткі рамки поставили слабку тендітну жінку і які нелюдські засоби до неї були застосовані, що вона вимушена була брати участь у «викритті»

своїх найближчих, найдорожчих вчителів і друзів. Виправданням для неї може слугувати материнський інстинкт (4 дітей), який не дозволив ризикувати дитячою долею (припущення авт.). Звертаючись до ранніх і більш пізніх щоденникових записів та листів Є.Ю. Спаської, зустрічаємо виключно позитивні, душевні епітети на адресу «поважаного і милого» Ф.Л. Ернста, «найповажнішого, найсуворішого, незабутнього Вчителя» Д.М. Щербаківського [8; 9]. Окрім того, свідчення Ернста проти Спаської (про які вона не знала) доводять, що науковці були поставлені в однакове положення, проходили за однією слідчою справою і врешті були засуджені за однією статтею – 58–11 КК УСРР. Зважаючи на меншу кількість зібраних свідчень, Є.Ю. Спаська залишилася в живих, проте до кінця життя була під наглядом органів НКВС. Доля Ф.Л. Ернста більш трагічна – в 1942 р. його розстріляли. Стосунки Є.Ю. Спаської з головним наставником в її житті, людиною, яка вплинула на вибір професійного заняття, проходять червоною лінією через її долю та душу. Особливе ставлення Спаської до Щербаківського, «...которого я любила и люблю...» [7], тяжке переживання його трагедії (покінчив життя самогубством у 1926 р.), наповнені щирими почуттями, доводять протиріччя написаного і дійсності.

Є.Ю. Спаській було пред'явлено звинувачення за статтями 58–2, 54–10 КК УСРР. В обвинувальній постанові вказувалося, що «гр-ка Спасская Е.Ю. состояла активным членом укр. к.-р. организации, стремившаяся к свержению Сов. Власти» [5, арк. 1а]. Таким чином, вищеназвані статті були перекваліфіковані в статтю 54–11 Кримінального кодексу УСРР, що означали «участь в контрреволюційній організації». Як свідчать подальші записи, «...следственными действиями установлено, что Спасская проводила а/п работу, направленную к подрыву проводимых мероприятий и свержению соввласти... и не исключена возможность отъезда гр-ки Спасской из г. Киев» [5, арк. 2 – 3]. 28 березня 1934 р. Євгенія Юрїївна підписала документи про невиїзд з м. Києва.

В заключній постанові від 28 березня 1934 р. зазначено, що органами ДПУ була викрита та ліквідована контрреволюційна організація, членами якої були Ф.Л. Ернст, Д.П. Гордеев, Є.Ю. Спаська ті ін. Було прийнято рішення: «Следственное дело № 6350 по обвинению гр. Спасской Евгении Юрьевны преступных деяниях по признакам ст. 54–11, направить на рассмотрение Особого совещания коллегии ГПУ с ходатайством о ВЫСЕЛЕНИИ обвиняемой СПАССКОЙ Е.Ю. за пределы Украины сроком на три года» [5, арк. 16]. Рішенням Особливої наради колегії ДПУ УСРР від 31 березня 1934 р. «СПАССКУЮ Евгению Юрьевну – выслатъ в Казахстан сроком на ТРИ года, считая срок с 28/III.1934 г. К месту ссылки направить в одиночном порядке. Дело сдать в архив» [5, арк. 18]. В «Заключенні НКВД УСРР» від 4 вересня 1935 р. зазначалося: «Досрочное освобождение – НЕЖЕЛАТЕЛЬНО» [5, арк. 20]. В листі до брата Івана

Євгенія Юріївна констатувала: «Удивилась только, когда мне подписали предложение в 10-дневный срок покинуть Киев.... и – в Уральск. Не знаю ни кто обличал меня, ни кто содействовал... Меня ликвидировали, конечно, из-за Д. М. [Данило Михайлович Щербаківський – авт.], которого я любила и люблю, т. к. только о нем меня и спрашивали» [7]. Незважаючи на це, Щербаківський завжди був для Спаської «вірним наставником», «незабутнім Вчителем» та порадиником.

Наступна тека в кримінальній справі Є.Ю. Спаської – документи про перебування в Казахстані (численні довідки з місця проживання, місця роботи) та матеріали про зняття судимості. В листі до брата Івана вона написала: «Насчет подачи заявления, ты все еще меня не убедил. Мне кажется, что ни мне, ни Юльку это не понадобится. А я так тщательно старалась убедить себя, что ничего не было, чтобы не унывать? но не хочется...» [7]. Врешті, 6 січня 1947 р. учена подала заяву про зняття судимості. В заяві до МВС КазУССР Спаська повідомляла: «Через 3 года, закончив срок высылки 28.III.–37 г. я получила в Уральском НКВД отношение об окончании срока высылки, с которым уехала в г. Саратов, где и сдала его в обмен на паспорт... После подтверждения Уральским НКВД сведений об отбытой мной в г. Уральске трехлетней высылке,... я подала заявление в Верховн. Совет КазССР о снятии с меня ограничений в месте жительства. 13 арпеля с. г я получила в Республ. Милиции разъяснение, что мне следует просить Министерство Внутренних Дел КазССР не о снятии ограничений в месте жительства, а о снятии судимости, чего я до сих пор не делала, так как просто не знала, что была судима» [5, арк. 2].

У справі міститься детальна біографія дослідниці, включаючи відомості про сімейний стан Є.Ю. Спаської, а також інформацію про дітей (троє – від першого шлюбу чоловіка, і спільний син): «Семейное положение следующее: в 1930 г. я вышла замуж за вдовца с тремя детьми: 3, 7, 8 лет. В 1934 г. я уехала в г. Уральск, где и поселилась с моим двухлетним сыном, так как муж не пожелал переехать всей семьей в Уральск, но через некоторое время привез мне на воспитание всех своих троих ребят, с которыми я рассталась в 1937 г., когда они уже подросли. С тех пор я живу только с моим родным сыном, которого я вырастила вполне самостоятельно, ему уже 13 лет. Младшая дочка учится в г. Ромнах в медтехникуме, старший пасынок, как кадровый военный, с началом войны ушел на фронт и я его потеряла из вида, младший в период оккупации Украины, спасаясь, как комсомолец от немцев, прибежал ко мне в Семипалатинск, где окончил агротехникум, был взят в военное училище, от меня был взят в армию, где и сражался в рядах гвардии в Германии, сейчас демобилизован, работает агрономом в УССР и намерен приехать ко мне сюда, чтобы поступить в Сельхозинститут» [5, арк. 4]. Автобіографія закінчується

наступними словами: «...надеюсь, что ограничения с места жительства и судимость будут сняты с меня и я смогу провести остаток своей жизни спокойно с моим подрастающим сыном – отличником учебы и принесу еще посильную помощь в восстановлении приостановленных войной художественных промыслов КазССР и в научной работе в этой области» [5, арк. 4].

Подальші записи у справі Є.Ю. Спаської – це численні довідки з місць проживання та роботи. Серед них особливу інформативно-пізнавальну цінність становлять трудова книжка та зведена характеристика дослідниці: «Тов. СПАССКАЯ Евгения Юрьевна, / рождения 1982, образование высшее / работает в системе промкооперации КазССР с 1934 г. по настоящее время, более 10 лет... За время работы в системе промкооперации тов. Спасская, кроме большой организационной, непрерывно вела работу по подготовке кадров мастеров художественных промыслов ширпотреба, читала лекции, руководила техминимумами как в Алма-Ата, так и в Семипалатинске. За свой добросовестный труд и инициативную работу т. Спасская, как работник высокой квалификации, неоднократно получала премии и ценные подарки, а в 1943 г. была награждена грамотой Семипалатинского облисполкома «за образцовую работу по выпуску товаров широкого потребления для фронта и населения», «...тов. СПАССКАЯ Е.Ю. обязанности свои исполняет вполне добросовестно и работает инициативно» [5, арк. 6–7]. Згідно постанови 5-го відділу МДБ КазССР, датованої 13 травня 1947 р., «все материалы о снятии судимости на СПАССКУЮ Евгению Юрьевну соответственно приказу НКВС СССР № 0117 от 11 мая 1939 года направить на рассмотрение Особого совещания при МГБ СССР... В связи с тем, что СПАССКАЯ проходит по учетно-наблюдательному делу, ходатайство о снятии судимости оставить без последствий» [5, арк. 20]. Незважаючи на численні позитивні характеристики дослідниці, 26 липня 1947 р. рішенням Спеціальної Ради при МДБ СССР, «СПАССКОЙ Евгении Юрьевне в снятии судимости отказать» [5, арк. 25]. Кримінально-слідчі матеріали було здано в архів.

Є.Ю. Спаська померла 12 вересня 1980 р. в Алма-Аті. Лише через 9 років, 28 жовтня 1989 р., згідно ст. 1 Указу Президії Верховної Ради СССР від 16 січня 1989 р. «О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессий, имевших место в период 30–40-х и начала 50-х годов», дослідниця була реабілітована посмертно [5, арк. 38]. Україна не забуває своєї палкої патріотки та подвижниці: її ім'я було викарбовано на меморіалі пам'яті репресованих митців України, відкритому 16 грудня 1996 р. біля Академії мистецтв в Києві. З 2010 р. на малій Батьківщині дослідниці в м. Ніжині Чернігівської області проходить Міжнародна наукова конференція «Спаські читання». Кожні два роки конференція об'єднує вчених, які прагнуть відродити національну пам'ять та встановити

історичну справедливість щодо родини Спаських.

Інформацію, що міститься в матеріалах кримінальної справи Є.Ю. Спаської, можна вважати класичним прикладом особистої життєвої трагедії. Адміністративна висилка та прижиттєве тавро «політненадіної» стали цілковитою несподіванкою для Євгенії Юріївни і, водночас, своєрідним випробуванням на міцність. У розвідці про Є.Ю. Спаську відома дослідниця Л.С. Мельничук писала: «Вічна пам'ять цій мудрій, мужній, відданій Україні жінці! Нехай її доля буде німим докором тим людям від влади, які так вільно маніпулювали чужим життям. Пам'ятаймо й бережимо їх імена, бо цією пам'яттю вивіряється і наша людяність, право на гідний завтрашний день» [10, с. 121].

ПОСИЛАННЯ

1. Даниленко В., Касьянов Г., Кульчицький С. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки / В. Даниленко, Г. Касьянов, С. Кульчицький – К.: Либідь, 1991. – 344 с.
2. Юрєнева Т. Формирование кадров советских музейных работников. 1917–1941: автореф. дис. канд. ист. наук. 07.00.02 / Юрєнева Татьяна Юрьевна. – М., 1991. – 18 с.
3. Сталин И. Сочинения / И. Сталин. – Т. 12. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1953. – 689 с.
4. Відзів Ф.Л. Ернста про наукову і музейну роботу Є.Ю. Спаської // Репресоване краєзнавство (20–30-і роки). – К.: Рідний край, 1991. – С. 429–430.
5. ЦДАГО, ф. 263, спр. 30353 ФП.
6. Писаренко Н. Федір Людвігович Ернст. Служіння історії / Н. Писаренко // Музей історії Десятинної церкви. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mdch.kiev.ua/sites/default/files/public/pdf/10.06.2014_Писаренко_Федір%20Ернст.pdf.
7. Використані матеріали листування з родинного архіву Л.І. Вуїч та Н.Ю. Анохіної.
8. Спаська Є. Спогади про мого найсуворішого вчителя Данила Щербаківського / Є. Спаська // Наука і культура: Україна. Щорічник. – Вип. 24. – 1990. – С. 272–286.
9. Білокінь С. Федір Ернст: невідома автобіографія початку 1930-х рр. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Збірник праць. – 2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.s-bilokin.name/Personalia/AutobiogrErnst.html>.
10. Мельничук Л. Гончарні промисли Поділля в науковому доробку Є.Ю. Спаської / Л. Мельничук // Від роду до народу, від народу до роду: Народознавчі студії. – 2006. – С. 116–121.

Луговик Т.В. «Меня ликвидировали, конечно, из-за Д.М., которого я любила и люблю!» (комплекс судебно-следственного дела Е.Ю. Спасской из архивного собрания ЦГАОО)

Статья посвящена анализу комплекса судебно-следственного дела Е.Ю. Спасской в архивном собрании ЦГАОО. В студии проанализированы ключевые моменты научно-музейной деятельности ученой, приведены фрагменты свидетельств коллег и друзей, что привели к ссылке исследовательницы в Казахстан.

Ключевые слова: Киевский отдел ГПУ, чистки, репрессии, Всеукраинский исторический музей им. Шевченко, Укрнаука, Наркомпрос, Уральский НКВД, реабилитация.

Luhovyk T.V. «I was eliminated, of course, because D.M., whom I loved and love!» (a complex forensic investigation of the case Ye.Yu. Spasska with the archive collection of CSASO)

The article is devoted to the analysis of complex forensic investigation of the case Ye.Yu. Spasska in the archival collection of CSASO. At the studio analyzed the key points of the scientific activities of the academic Museum, fragments of testimonies of colleagues and friends, which led to the link researcher in Kazakhstan.

Key words: Kyiv Department of the GPU, purges, repressions, Ukrainian historical Museum named after Shevchenko, Ukrnauka, Commissariat, Ural NKVD, rehabilitation.

28.02.2017 p.

j

УДК 94 (477.51).092 Петровський М.Н.

С.В. Пої

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ М.Н. ПЕТРОВСЬКОГО У НІЖИНСЬКІЙ ВИЩІЙ ШКОЛІ: ДО ІСТОРИОГРАФІЇ ПИТАННЯ

Стаття присвячена висвітленню в історіографії науково-педагогічної діяльності М.Н. Петровського у Ніжинській вищій школі у 20–30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: М.Н. Петровський, Ніжинська вища школа, українська історіографія.

Життя і науково-педагогічна діяльність Миколи Негоновича Петровського (1894–1951) були безпосередньо пов'язані з Ніжинською вищою школою. У 1919 р. він закінчив Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька і протягом 1924–1933 рр. викладав у Ніжинському інституті народної освіти, який згодом був перетворений у Ніжинський інститут соціального виховання. Саме у цей час М.Н. Петровський здобув репутацію одного з кращих знавців історії України козацької доби. Значний інтерес у цьому контексті становить питання про висвітлення науково-педагогічної діяльності М.Н. Петровського у Ніжинській вищій школі у працях українських істориків.

Започаткували історіографічний аналіз доробку М.Н. Петровського К. Харлампович [36] та С.В. Шамрай [37], які оприлюднили на зламі 20–30-х рр. ХХ ст. у журналі «Україна» рецензії на перші публікації дослідника. Високо оцінили наукові студії М.Н. Петровського авторитетні вчені М.С. Грушевський [3], Б.Д. Греков [2] та В.І. Пічета [29].

До вивчення науково-педагогічної діяльності і творчої спадщини М.Н. Петровського українські історики звернулися у 60–70-х рр. ХХ ст., вже після його передчасної смерті. Саме тоді були опубліковані стислі біографічні нариси Л.В. Олійника [22], І.О. Гуржія та В.С. Петренка [4], які містили згадки про ніжинський період у житті М.Н. Петровського. Позитивну оцінку його наукового доробку довоєнного періоду навели В.А. Дядиченко, Ф.С. Лось, В.Г. Сарбей в узагальнюючій праці «Розвиток історичної науки в Українській РСР» [10].

Н.В. Комаренко відзначила плідну діяльність М.П. Петровського на посаді керівника історичної секції Науково-дослідної кафедри історії культури та мови, що діяла в Ніжинському інституті народної освіти [15]. Археологічні публікації М.Н. Петровського високо оцінили С.О. Яковлев [42] та М.П. Ковальський [16], а Я.І. Дзира віддав йому належне як досліднику видатної пам'ятки української історіографії – «Літопису Самовидця» [19].

Науково-педагогічну діяльність М.Н. Петровського у Ніжинській вищій школі у загальних рисах уперше окреслив М.М. Ярошенко. Зокрема, він наголосив на провідній ролі вченого у роботі історичної секції Науково-дослідної кафедри історії культури та мови й цілком слушно виокремив головні напрями наукових студій М.Н. Петровського: історія Визвольної війни українського на-